

FALAKA

(فَالَاقَة)

Ayak tabanlarına
uygulan dayak cezası için
geliştirilmiş alet.

Yaklaşık 1 m. boyunda, uçları arasına, başlarından itibaren iki elle tutulacak kadar birer kabza kısmı bırakıldıktan sonra 50-60 cm. uzunluğunda bir urgan parçası tesbit edilmiş kalın bir sopadan ibarettir. Sırt üstü yatırılan şahsın ayak bileklerine geçirilip iki kişi tarafından tutularak kendi eksenine etrafında çevrildiğinde urgan ayaklara sarılır ve onları hareket edemez hale getirir; üçüncü kişi de (bazan iki kişi birden) genellikle kızılık dalından yapılmış değnekle ayak tabanlarına vurur. Bu cezaya "falaka cezası" veya kısaca "falaka", uygulanmasına da "falakaya yatırmak, falakaya yıkmak" denilir.

Arapça sözlükler **falaka** kelimesini **falk** (yarmak, bölmek, boydan boya ikiye ayırmak) kökünden getirmekte ve "haşebe" (köşeli tahta) kelimesiyle karşılamaktadırlar (meselâ bk. *Lisânü'l-‘Arab*, "flk" md., *Tâcü'l-‘arûs* "flk" md.). Bedros Keresteciyan kelimeyi, şekli benzerliğinden ve adlandırdığı aletin tanımlamasından hareketle Latince'deki **phalangae / palangae** (iki kişi tarafından omuza alınarak ortasında bulunan zincir veya halat yardımıyla ağır yük taşımakta kullanılan kalın sopa, palanga) ve bu kelimenin aslı olan Grekçe'deki **falaggas** ile (sopa) karşılaştırmış, modern Yunanca'daki "falaka" anlamına gelen **falaggasın** ise Türkler'den alındığını (yani Arapça'ya geçen falaggasın Türkler aracılığıyla Yunanca'ya geri döndüğünü) ileri sürmüştür (*Quelques materiaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque*, s. 243). Bu görüş, Yunan ansiklopedisi *Megali Elleniki Enkyklopaideia* ile (Atina 1933) Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Türk Lugatı*'nda aynen tekrarlandığı gibi bu sonuncusunu kaynak kabul eden Türkçe sözlük ve ansiklopediler tarafından da benimsenmiştir. G. Lecomte ise kelimenin Arapça olduğunu vurguladıktan sonra Grekçe'den yapılan etimolojinin tutarsızlığını açıklamakta ve Türk hâkimiyetiyle birlikte Yunan hayatına giren falakanın Grekçe **falankaya** (falaggas) yaptığı çağrışımından dolayı halk tarafından falaggas şeklinde adlandırıldığını, yani halk etimolojisiyle falakanın falaggasa çevrildiğini belirtmektedir (*EI*² [İng.], II, 763-764).

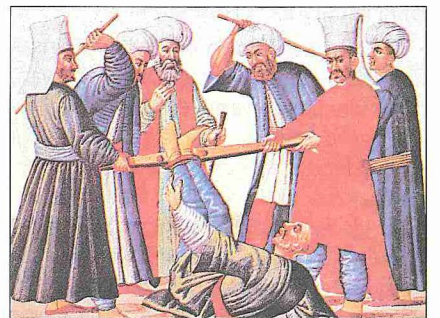
Klasik Arapça sözlükler, falakaya bu adın verilmesinin sebebini değnekle vurulan ayak tabanlarının yarılmasına bağlarsa da bu yorumun dil bilimi mantığı açısından benimsenmesi mümkün değildir ve her şeyden önce aşırı sayıda değnek darbesine mâruz kalan tabanlar yarılmamakta, ezilip parçalanmaktadır. Falakanın urgansız ve *Burhân-ı Kâh' Tercümesi*'nde kaydedildiği gibi tomruğa benzer bir çeşidi, bir tarafındaki uçları birbirine raptedilmiş iki uzun tahta şeklindedir. Bu ilkel falaka çeşidiyle, "boydan boya yarmak, uzunlamasına ikiye bölmek" anlamındaki Arapça **felak** kelimesi birlikte ele alındığında aralarında kavram açısından bir uygunluk bulunduğu görülmekte ve bu aletin adını kendi şeklinden (yarılmış ağaç) aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre ilk falakanın, boydan boya yarılmış fakat maşa gibi tamamen iki parçaya ayrılmamış bir ağaç fidanı gövdesinden veya düzgün, kalın bir ağaç dalından ibaret olduğu ileri sürülebilir.

Falakanın Ortadoğu'da kökü çok eskilere giden bir geçmişinin olduğu sanılmaktaysa da gerek yazılı belgelerde gerekse tasvirî sanat eserlerinde günümüze kadar bunu aydınlatacak herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kitâb-ı Mukaddes'te terbiye amacıyla çocuğa değnekle vurulabileceği belirtilmekte (Süleyman'ın Meselleri, 23/13-14), Kur'an'da ise zina eden erkek ve kadınlara 100'er, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlara seksener "celde" (değnek vb. darbesi) vurulması emredilmektedir (en-Nûr 24/2, 4). Ancak her iki kitapta da kişilerin nerelerine vurulacağı belirtilmediği için bu cezaların falaka ile ilgilerini tesbit etmek mümkün değildir. Aynı şekilde Asr-ı saâdet'teki uygulamalar da konuya ışık tutmamaktadır; çünkü, meselâ Hz. Peygamber şarap içenlerin dövülmesini emrettiğinde sahâbîlerin suçluya hurma dalı, ayakkabı veya elleriyle rastgele vurdukları anlaşılmaktadır (Buhârî, "Hudûd", 4; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 36). Falaka türü bir dayak uygulamasına Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in eğitim metodunda rastlanmaması yanında İslâm'ın ilk asırlarında da böyle bir uygulamaya tesadüf edilmemesi, onun İslâmî eğitimin bir gereği olmayıp sonradan ortaya çıktığını göstermektedir (eğitimde dayanın hükmü için bk. TÂLİM ve TERBİYE). Eğitimde falaka cezası hakkındaki en eski bilgiye Kâbisî'nin (ö. 403/1012) bir risâlesinde rastlanır. Burada müellif okulda çocuğun kaç yaşın-

da, hangi şartlar altında ve ne miktarda dövülebileceğini açıklarken baş ve yüz gibi vurulmaması gereken yerleri belirttikten sonra darbeye karşı daha dayanıklı ve bedenin diğer kısımlarına nazaran risk ihtimalinin daha zayıf olmasını göz önüne alarak ayak tabanlarına vurmanın en emin yol olduğunu ifade etmektedir (*İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Meseleleri*, s. 55).

Falaka cezasını en çok Osmanlılar'ın kullandıklarını ve fethettikleri ülkelerde de yaygınlaştırdıklarını söylemek mümkündür. Meselâ her yönüyle Türk eğitim sisteminin etkisi altında kalmış olan Yunan ilköğretim okullarında 1829'da yasaklanıncaya kadar en önemli te'dib vasıtası falaka idi; aynı şekilde Kuzey Afrika ülkelerinde de yahudi Talmud okulları dahil bütün mahalle mekteplerinde falaka cezası bugün dahi uygulanmaktadır. Osmanlılar falakayı mahalle mekteplerinin dışında medreselerde ve özellikle daha sıkı bir disiplin gerektiren askerî okullarda da kullanmışlardır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar devam eden uygulamalarda falaka cezası suçlunun canını yaktığı kadar onu aşıladığı için daima ibret teşkil etmesi amacıyla alenen yerine getirilmiş, hatta uygulanması askerî okullarda bir tören halini almış, ayrıca falaka da gözdağı vermek amacıyla hemen görülebilecek bir yere asılmıştır. Son yıllarda uygulama sırasında aşırılıkların önlenmesi için Maarif Nizamnâmesi'ne falakayla ilgili maddeler konmuş ve değneğin hangi niteliklerde olacağı belirtilmiştir. Ancak hocaların bu kurallara her zaman uyduklarını söylemek mümkün değildir. Eserlerinde son dönem Osmanlı mektep hayatından kesitler veren Ahmed Râsim

Bir suçluya falaka cezasının uygulanışını gösteren minyatür
(Codex Vindobonensis, Österreichische Nationalbibliothek, nr. 8626)

Falaka adlı kitabında bu ceza usulünün ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Onun anlattığına göre vurulacak değnek sayısı kabahatin çeşidiyle büyüklüğüne ve hocanın o günkü hâlet-i rûhiyesine göre değişir ve ceza genellikle kalfaların yardımıyla hoca tarafından uygulanırdı. Değneğin kalınlığı ve darbelerin potin, mest, çorap üzerinden veya doğrudan yalın ayak üzerine vurulup vurulmayacağı yine çocuğun kabahatine ve vücudunun dayanma gücüne göre değişirdi.

Başta Ahmed Râsim'in eseri olmak üzere bu konudaki çeşitli hâtıralardan derlenen bilgilerden hareketle, Osmanlı döneminde çocuklara önce Kur'an ve dinî bilgilerin öğretildiği eski mahalle mekteplerinin (sıbyan mektebi) kötülenmesi ve Cumhuriyet'ten sonra açılan ilkokulların bunlardan üstün olduğunun vurgulanmasında falakanın propaganda amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Okul kitaplarına bile giren bu telkinlerde falaka eski eğitim hayatının bütün başarılı yönlerini örtecek şekilde bu devrenin tek ve vazgeçilmez eğitim aracı diye tanımlanmış ve bu propagandanın en önemli malzemesi haline getirilmiştir.

Falaka Osmanlılar'da kadınların verdiği cezalar kapsamında yargıda veya yargıya dayanmadan suçun tesbit edildiği anda infaz edilmek üzere belediye hizmetleriyle asayiş sisteminde de kullanılmıştır. Özellikle narha uymayan, eksik veya bozuk mal satan esnafa sokaklarda aşırı taşkınlık yapan, kadınlara sarkıntılık eden, sarhoş gezen ve düzeni bozacak diğer davranışlarda bulunanlar gündüzleri

subaşılının, geceleri asesbaşılının maiyetinde gezen ve omuzlarında falaka taşıyan görevliler tarafından suçu işledikleri yerde falakaya yatırılırlardı. Falaka cezası ayrıca zaman zaman şehri bizzat teftişe çıkan padişah ve sadrazam ile yeniçeri ağası, ihtisap ağası, sekbanbaşı gibi üst düzey yöneticileri tarafından da verilir ve uygulanırdı. Ancak suçlu askerse sokakta falakaya yıkılmaz, cezalandırılmak üzere kışlasına gönderilirdi. Falaka cezasını uygulayanlara "falakacı", âmirlerine de "falakacıbaşı" denir ve falakacılar acemi oğlanları arasından seçilirdi. Bazı kaynaklarda 1192 (1778) yılında sadr-ı âlî falakacılarının altı kişi olduğu, 1204'te ise (1789-90) sayılarının yediye çıktığı kaydedilmektedir (Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 60). Falakacıbaşılar kıyafet olarak başlarına, üstüne beyaz sarık sarılmış kalafat (bir nevi kavuk) takar, arkalarına entari ve bunun üstüne yeşil çuhadan kolları hortumlu dolama, bacaklarına al çakşır, ayaklarına ise mest pabuç veya sarı çizme giyerlerdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "flk" md.; *Burhân-ı Kâti* 'Tercümesi', "flk" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "flk" md.; B. E. Kerestedjian, *Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque*, Londres 1912, s. 243; Buhârî, "Hudûd", 4; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 36; Kâbisî, *İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale* (trc. Süleyman Ateş — Hıfzırahman R. Öymen), Ankara 1966, s. 55; Ahmed Râsim, *Falaka* (İstanbul 1927) (haz. Sedit Yüksel), Ankara 1969, s. 76, 90-91; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 60, 177, 187-188; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 143; Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul 1964, s. 112; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Târîhi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1976, s. 273 vd.; İbrahim Canan, *Hız Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Ankara 1980, s. 290-291; "Falaka", *TA*, XVI, 91; "Falaka", *İst. A*, X, 5501 vd.; Pakalın, I, 586-588; Cl. Huart, "Falaka", *IA*, IV, 450; G. Lecomte, "Falaka", *El²* (İng.), II, 763-764; Uğur Göktaş, "Falaka", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 256-257.

HALİS AYHAN

FALNÂME

(فالنامه)

Türk ve Fars kültürlerinde
falla ilgili eserlerin genel adı.

Fal bakma veya baktırma bütün toplumlarda olduğu gibi İslâm toplumlarında da yaygın bir gelenektir. Falın toplumun hemen her kesiminde, özellikle önemli kararlar alınacağı zaman âdetâ bir danışma ve iyiyi yorma vasıtası olarak kabul görmesi ve yaygınlaşmasında, "Tıyârenin aslı yoktur, onun en iyisi

faldır" (Buhârî, "Tıb", 42) meâlindeki hadisten çıkarılan mûsamahakâr yorumun rol oynadığı söylenebilir. Falın yaygınlaşmasının sonucu olarak nasıl fal bakılacağını öğreten, bu iş için kullanılacak metinlerin de yer aldığı fal kitaplarının hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuş, fal bakmanın usul ve âdâbı ile çeşitli fal türlerini konu alan Arapça, Farsça, Türkçe manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. "Fal bakmaya yarayan, mistik folklorun gereği olarak anlaşılması kolay bir dille yazılmış resimli ve resimsiz, tıbbî folklorla ait telkine dayalı kitaplar" şeklinde tanımlanan bu eserler, zamanla klasik Türk ve Fars edebiyatlarında "falnâme" adı verilen bir tür meydana getirmiştir. Bu eserlerin padişah ve devlet adamlarıyla ileri gelen kişilere takdim edilen nüshaları tanınmış hattat ve müzehhiplerin elinden çıktığı gibi bazılarına minyatür ve şekiller de ilâve edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Hazine, nr. 1703) ve Kallender Paşa adlı bir sanatkar tarafından hazırlanarak I. Ahmed'e (1603-1617) takdim edilen Türkçe ve Farsça falnâme bu özelliklere sahip en güzel örneklerdendir. Aynı kütüphanedeki Farsça *Fâl-i Kur'an* nüshasında da (Hazine, nr. 1702) sayfa büyüklüğünde altmış minyatür bulunmaktadır.

Falnâmelerin başında, "Gaybı ancak Allah bilir" hükmü kaydedildiği gibi fal bakmak suretiyle yapılacak işin olayları hayra yormadan (tefe'ül) ibaret olduğu özellikle vurgulanmıştır. Falnâmelerde, tefe'ülde bulunmadan önce abdest almakla başlayan bir dizi dinî davranış tavsiye edilmiş, böylece falın câiz olmadığı konusundaki tereddütlerin giderilmesine çalışılmıştır. Meselâ halk arasında geniş kabul gören *Tefe'ülnâme-i Muhyiddin Arabî* adlı eserin mukaddimesinde, bir işe başlayıp başlamama konusunda tereddüt eden bir kimsenin abdestli olarak kibleye doğru oturup eüzü besmele, Âyetü'l-kürsî, En'âm süresinin 59. âyetiyle üç İhlâs, bir Fâtiha ve on salavât-ı şerife okuyup sevabını Hz. Peygamber'e bağışladıktan sonra tefe'ülde bulunması gerektiği ifade edilmektedir. Yine bu falnâmeden tefe'ülün bir nevi istihare mahiyeti taşıdığı anlaşılmaktadır. Bazı falnâmelerde fal bakmadan önce okunması gereken Arapça dualar da kaydedilmiştir.

Falnâmeler *kiyâfet* (kiyâfetnâme), *firâset* (firâsetnâme), *irâfet* (irâfetnâme) ve *ta'rîfât* (ta'rîfâtname) gibi bilinenleri yorum-

Falakacı (*Gastallan Histori Tahtureks*) ve başfalakacı ağası (Ârif Mehmed Paşa, *Mecmûa-i Tesâvir-i Osmâniyye*, İstanbul 1279, IV, XV)

